

Kils kyrkogård

Kils socken, Strängnäs stift, Örebro kommun, Örebro län, Närke,

Inventering av kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar 2015

Louise Anshelm
Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen
Rapport 2015:16

Engelbrektsgatan 3
702 12 ÖREBRO
Tel. 019-602 87 00

INLEDNING	4
ADMINISTRATIVA UPPGIFTER	4
METOD	5
BLANKETTER OCH RAPPORTER	5
FOTOGRAFIER	5
ARKIV	5
URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR	6
KRITERIER.....	6
GRAVVÅRDAR AV GJUTJÄRN ELLER MED JÄRNDETALJER.....	6
KONSTNÄRLIG UTFORMNING.....	6
TIDSTYPISK OCH REPRESENTATIV FÖR SIN TID.....	6
GRAVVÅRDAR MED PERSON- ELLER LOKALHISTORISKT INTRESSE.....	6
TITLAR/YRKESGRUPPER.....	6
ORTS-, BY- OCH GÅRDSNAMN.....	7
SAMHÄLLSHISTORISKT VÄRDE	7
ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR.....	8
HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE.....	8
KILS KYRKOGRÅRD	11
KYRKOMILJÖN.....	11
KYRKOANLÄGGNING	11
KILS SOCKENS HISTORIA	12
KORT KYRKOGRÅRDSHISTORIK	13
KYRKOGRÅRDSBESKRIVNING NÄRKES KILS KYRKOGRÅRD	15
KVARTERSBESKRIVNINGAR	18
KVARTER 1.....	18
KVARTER 2.....	22
KVARTER 3.....	24
KVARTER 4.....	26
KVARTER 5.....	29
KVARTER 6.....	30
GRAVVÅRDAR MED PERSONHISTORISKT VÄRDE.....	36
BRISTER OCH ÅTGÄRDER	38
SLUTORD.....	40
KÄLLOR OCH LITTERATUR.....	41

INLEDNING

Kyrkogårdar och begravningsplatser är ofta anläggningar med en lång historia. Genom deras framväxt och utveckling över tid utgör de värdefulla kulturmiljöer. Det är av stor vikt att dessa miljöer vårdas och bevaras inför framtiden på ett föredömligt sätt.

En vandring på kyrkogården berättar om lokalbefolkningen och dess lokala historia. Inskriptioner på gravvårdarna kan berätta om yrken, vilka vittnar om kunskap, näringar och samhällsfunktioner som funnits i trakten, och släkter kan följas bakåt i tiden. Gravvårdar och även kyrkogårdar uppvisar arkitektoniska strömningar och skiftande ideal samt visar på äldre tiders hantverksskicklighet i detaljer som till exempel sten- och gjutjärnsarbeten.

Gravvårdarna visar även på olika samhällsklassers gravskick vilket är av stor vikt att värna om. Särskilt värdefull är den äldre indelningen i köpta och allmänna gravar. För gemene man kan det troligtvis vara lättare att förstå det kulturhistoriska värdet av de praktfulla och storskaliga gravvårdarna men lika viktigt är det att slå vakt om de mindre och anspråkslösa gravvårdarna då även de kan ha ett lika högt kulturhistoriskt värde.

Det är inte bara gravvårdarna som utgör viktiga komponenter i kyrkogårdsmiljön utan även andra element såsom gravplatsernas växtlighet, träd, murar, grindar, beläggning etc. Detta är något man bör väga in vid dagens förändringar som genomförs för att underlätta den praktiska skötseln av kyrkogården.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

ÖLM diarienummer: 2015.230.066

Dokumentation: Örebro läns museum, Louise Anshelm och Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen

Tidpunkt för arbetenas utförande: Under sommaren och in på hösten har Louise Anselm och Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen vid Örebro läns museum genomfört fältarbetet av kyrkogårdsinventeringen, rapporten har sedan sammanställts under januari-mars 2015.

METOD

På uppdrag av Axbergs församling har Örebro läns museum genom Louise Anshelm och Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen utfört inventering av Axbergs kyrkogård. Den kulturhistoriska bedömningen av gravvårdar är gjord av Louise Anshelm och Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen.

För att säkert veta att rätt gravvård inventerades hade undertecknad med sig i fält församlingens information från gravregistret samt gravkartor.

Blanketter och rapporter

De gravvårdar som bedömts ha ett kulturhistoriskt värde har dokumenterats med hjälp av en inventeringsblankett (se bilaga) och fotograferats. Det är en blankett för varje gravvård. Varje inventeringsblankett innehåller även en bild.

Sammanställningen, som gjorts i form av en rapport för varje kyrkogård, innehåller historik över begravningskicket i Sverige, historik för orten, historik över kyrkogården, en beskrivning av kvarteren samt samtliga blanketter med de gravvårdar som bedömts vara kulturhistoriskt värdefulla. Blanketterna redogör bland annat för gravvårdens gravplatsnummer, kvarter, inskription, titel, material, form, stil, skador och kulturhistoriskt värde med urvalskriterium samt en bild.

Originalmaterialet till hela inventeringen förvaras på Örebro läns museum. Inventeringen levereras till Kyrkogårdsförvaltningen dels i pappersform, dels på en DVD. En DVD kommer även att tillställas länsstyrelsen i Örebro län och Strängnäs stift.

I rapporten avser begreppet gravvård den synliga gravanordningen med t.ex. omgärdning, växtlighet, ytmaterial, skulptur, sten, kors osv.

Vid bedömning av kulturhistoriska objekt behöver man i regel ett tidsperspektiv på några decennier. Kulturmiljövärden brukar därför avstå från att ta ställning till objekt som är yngre än ca 30 år. Undertecknad har därför inte inventerat gravvårdar som är yngre än 1970-talet.

Fotografier

Bilderna har tagits med digitalkamera. Bilderna har både fungerat som arbetsmaterial under rapportarbetet och vid bedömningen av det kulturhistoriska värdet. De digitala bilderna förtecknas och förvaras i Örebro läns museums bildarkiv. Bilderna finns även på den DVD med rapporten, som levereras till församlingen. Bilderna är tagna av Louise Anshelm och Ing-Marie Nilsson-Tarkkanen om inget annat anges.

Arkiv

Inför inventeringsarbetet har vi gått igenom Örebro läns museums arkiv, använt litteratur och andra inventeringar som underlag. Information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har skett muntligt vid vandring på kyrkogården med Kerstin Möller och Sven Nilsson.

URVALSKRITERIER FÖR SÄRSKILT BEVARANSVÄRDA GRAVVÅRDAR

Kriterier

Följande urvalskriterier, har använts i arbetet med att peka ut de särskilt bevaransvärda gravvårdarna:

- Alla gravvårdar av gjutjärn eller med järndetaljer
- Gravvårdar med speciell konstnärlig utformning
- Gravvårdar med tidstypisk och/eller representativ utformning
- Gravvårdar med titel/titlar
- Gravplatser av person- och bygds-/ortshistoriskt intresse
- Gravvårdar före år 1900
- Samhällshistoriskt värde

Gravvårdar av gjutjärn eller med järndetaljer

I urvalet har inte alla gravvårdar med järndetaljer tagits med som kulturhistoriskt värdefulla. En del moderna/senare vårdar med järndetaljer har ej ingått i urvalet då de är för unga för att bedöma.

Konstnärlig utformning

Kriteriet konstnärlig utformning inkluderar både gravvårdar med hantverksmässigt utförande och s.k. ”katalogstenar” som är mer arbetade än medeltalet.

Tidstypisk och representativ för sin tid

I inventeringen har ett antal gravstenar valts ut som tidstypiska eller representativa för sin tid. Syftet är att belysa variationen i stil från olika tidsperioder och även att visa att utformningen av en gravvård var beroende av vilka ekonomiska resurser som stod till buds.

Gravvårdar med person- eller lokalhistoriskt intresse

Information gällande personhistoriskt värdefulla gravvårdar har skett muntligt vid vandringar på kyrkogårdarna. Mycket av informationen gällande gravvårdar med personhistoriskt värde har berättats muntligt av Kerstin Möller och Sven Nilsson men även hämtats från lokalhistoriska böcker, se källor.

Titlar/Yrkesgrupper

Inventering av gravstenar och deras inskriptioner ger inblickar i bygdens historia. Gravstenarna berättar om vilka människor som levt och verkat i trakten och ger information om samhällets näringar vid olika tidpunkter i historien. Yrken kommer och går då samhället förändras och titlar som finns representerade på kyrkogården förekommer inte längre. En annan aspekt är att yrkena talar om klasstillhörighet och social status. Det kan därför vara av stort intresse att uppgifter om yrke och år dokumenteras. Man bör dock ta i beaktande att bevarade gravstenar vanligtvis tillhört dem som hade råd att skaffa sig en gravanordning.

Orts-, by- och gårdsnamn

Vanligt förekommande på gravvårdarna vid Orts-, by- och gårdsnamn. Så pass förekommande att inte alla har kunnat tas med på enskilda blanketter utan endast belysts om gravvården haft något mer värde. Trots att inte alla dessa gravvårdar är inventerade är samtliga bevaransvärda och bidrar med värdefull information om byggdens historia.

By- och gårdsnamn på –sta, -by och –inge har anor från järnåldern.

Samhällshistoriskt värde

Titel eller inskription som berättar om historiska samhällsförändringar t.ex. utvandringen till Amerika.

ÅTERANVÄNDNING AV GRAVVÅRDAR

I dag är tankar om hushållning och återanvändning av naturens resurser högaktuella. Centrala gravvårdskommittén tog 1998 fram en skrift, ”Gravvårdar - allmänna råd för bevarande och återanvändning”, som belyser möjligheterna till detta, råd för att värna, bevara och återanvända gravvårdarna på kyrkogårdarna. Återanvändning av gravanordningar och gravstenar uppfattas av många som en svår fråga. Det förekommer i Sverige och är på vissa håll en sed men på andra håll en helt främmande företeelse.

En kulturhistoriskt värdefull gravvård med sand och stenram som går att återanvända, kvarter 4 på Ramsbergs gamla kyrkogård.

De inventerade kyrkogårdarna i Glanshammar, Lillkyrka, Rinkaby och har alla kulturhistoriska gravvårdar som går att återanvända. Det kan vara en stenram som i sitt sammanhang i kvarteret är kulturhistoriskt värdefull, eller en typ av sten som i sitt sammanhang eller på grund av sin utformning är kulturhistoriskt värdefull. Vid återanvändning skall den nya gravrättsinnehavaren acceptera till exempel stenens utformning och eventuella utsmyckning, ytmaterial, stenram mm.

HISTORIK BETRÄFFANDE BEGRAVNINGSSKICKET I SVERIGE

Nedanstående historik är baserad på *Kyrkogårdens gröna kulturarv*, Kyrkogårdsinventeringar av *Hille kyrkogård, Gästrikland, Misterhults kyrkogård, Linköping stift och Norra kyrkogården, Askersund*.

En kyrkogård skiljer sig från en begravningsplats på så sätt att den ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. Vanligt förekommande är att en begravningsplats rymmer ett kapell inom sitt område.

I förhistorisk tid varierade gravskicket mellan brandgravar och jordbegravningar. Kristendomens införande innebar bland annat att bränning av kroppar förbjöds. Längre begravdes människor i närheten av sina hem, men under medeltiden anlades kyrkogårdar i allt större utsträckning kring kyrkorna. Kyrkogården delades upp i olika områden, först mellan byarna, med byvisa begravningar, senare i hemman. Den medeltida begravningsplatsen bestod troligtvis av ängslika områden kring kyrkan där de välbärgades gravminnen fanns i form av stenkors, tumbor och hällar. Enklare människors gravar kunde markeras av en liten kulle eller av ett träkors. Välbärgade människor begravdes redan under medeltiden även inne i kyrkan.

Under 1600-talet var det kyrkorummets, fristående gravkor, inredda gravrum m.m. som utgjorde platsen för de välbärgades gravar medan gemene man begravdes på kyrkogården. Vanligt var att kyrkogården omgärdades av träbalkar med spåntak. I mitten av 1700-talet kom ett kungligt påbud om att kyrkogårdsmuren, eller bogårdsmuren som den då kallades, skulle vara uppförd av gråsten utan bruk, kallmurad. I början av 1800-talet tillät man att de murades med kalkbruk om de täcktes med tak. Reformationen innebar på flera sätt en förändrad syn på det som hörde kyrkan till men rent praktiskt genomfördes inga omvälvande förändringar på kyrkogårdarna under 1700-talet.

Före 1800-talet var det vanligt att människor av högre stånd begravdes inne i kyrkan, medan vanligt folk begravdes på anonyma allmänningar kring kyrkan. Under 1700-talets slut tilltog protesterna mot begravningar i kyrkan då det ansågs smittospridande, ohygieniskt och orsakade stort obehag, framför allt sommartid. I början av 1800-talet genomdrevs en författning som krävde trädplanteringar och striktare planer på nyanlagda kyrkogårdar. År 1815 förbjöds begravningar inne i städer och byar, begravningsplatserna skulle anläggas utanför tätorterna. Dessa bestämmelser kan ses som ett resultat av den debatt som förts under 1700-talet.

De nya kyrkogårdarna var symmetriskt uppbyggda med gångar, kvarter och trädalléer. Trädplanteringar var ett viktigt inslag och framförallt på de nyanlagda kyrkogårdarna där det tillämpades en stram parkkaraktär. Landsortens kyrkogårdar var emellertid fortfarande enkla med sparsam vegetation, möjligtvis hade en trädkrans planterats.

Mot slutet av 1800-talet hade kyrkogårdarna utvecklats till det utseende som vi idag förknippar med en äldre kyrkogård. Fler planteringar hade anlagts samt lummiga alléträd, hängträd och vintergröna häckar. Vid denna tid blomstrade även stenindustrin och gjuteriverksamheten vilket bidrog till att gravvårdarna började massproduceras. De vanligtvis höga vårdarna av granit, marmor, och kalksten samt järnstaket, gjutjärnsurnor och gjutjärnskors är karaktäristiska för slutet av 1800-talet.

Kyrkogårdar och begravningsplatser indelades i olika områden, dels där den dödes familj fick köpa gravplats, dels områden som var kostnadsfria. Dessa senare områden kallades vanligtvis allmänna linjen, s.k. linjegravar. Här begravdes människor i den ordning de avled. Detta sätt att begrava ansågs vara mycket fördelaktigt eftersom gamla gravar åter kunde öppnas när kyrkogården var fullbelagd. Följden av detta blev att stora grupper i samhället, de fattiga och

anonyma, förblev anonyma även efter döden. Begravningsättet med linjegravar förekom ända in på 1960-talet.

En välbevarad rad med allmänna linjegravar i kvarter 5 på Södra kyrkogården, Lindsberg.

Under 1800-talets senare del blev det allt vanligare för samhällets arbetare och medelklass att skaffa sig egen gravplats och påkostade gravvårdar. Samtidigt blev de förmögnas gravvårdar allt mer exklusiva. Parallellt med den strikt anlagda kyrkogården började man mot slutet av 1800-talet anlägga kyrkogårdar med en mindre stram utformning, inspirationen hämtades från den engelska parkens friare former och landskap.

Skogskyrkogårdar, som i Sverige blev populära under 1900-talets första hälft, kan sägas ha utvecklats från den friare parkkyrkogården. Vid 1900-talets mitt anlades kyrkogårdar med en större anpassning till den lokala topografin och de lokala växtförhållandena. Under 1900-talet accelererade massproduktionen av gravstenar och strängare utformningsbestämmelser ledde till att gravvårdarnas variationsrikedom efterhand försvann. Även vegetationens utformning blev enklare. Stora gräsmattor med enkla rygghäckar blev vanliga istället för grusgravar och olika häckarrangemang. Träden är dock fortfarande dominerande på kyrkogårdarna. Skogskyrkogårdarna däremot har en variationsrikedom i formspråk och vegetation, trots att gravstenarna liknar dem på övriga kyrkogårdar.

Gravkvarteren från 1950- och 60-talen kännetecknas av kraven på rationell skötsel och enhetlig utformning. Detta har bidragit till nästan identiskt lika gravvårdar stående i rad med rygghäckar mellan raderna. Gångar såddes igen för att ingå i den allmänna gräsytan, arbetskrävande häckarrangemang eller kantstenar runt vårdarna togs bort och alléträd gallrades ut.

De senaste årtiondena har de stränga reglerna för gravvårdarnas utformning mjukats upp och gett ett större utrymme för personligt formspråk.

KILS KYRKOGRÅRD

Kyrkomiljön

Kils kyrka är högt belägen på Karlslundsåsen, i slättbygden nära Kilsbergens skarpa förkastningsbrant med sin skogsbevuxna bergslagsterräng. I miljön kring kyrkan finns prästgård, arrendatorsboställe, församlingshem samt fungerande skola.

Kils kyrkby på 1970-talet med Kyrkan i fonden, högt belägen på åsen och bykärnan i förgrunden.

Foto ÖSA.

Kyrkoanläggning

Kils kyrka är belägen på en markant höjd med kyrkogård söder och väster om kyrkan, några äldre gravar finns även norr om kyrkan. Den åt söder och väster terrasserade kyrkogården har utvidgats i olika etapper. Ytterligare en utvidgning finns i väster med ingång direkt från parkeringen.

Kyrkogården omgärdas i väst, öst, söder och delvis i norr av en kallmurad terrassmur samt till stor del även av en planterad häck. Det finns fyra entréer till kyrkogården, den i väster består av en monumental trappa som leder upp till den västra kyrkoentrén. Samtliga entréer har spritputsade grindstolpar med släta hörn, krönta av tälttak med järnkulor. Entréerna i söder, norr och öster har smidda järngrindar med initialerna L. V., syftande på fältkamreraren L. Valtinson, som år 1782 skänkte grindarna.

Kyrkogården har ett enkelt gångsystem belagt med grus. I övrigt är kyrkogården bevuxen med gräs. Spår av igenlagda gångar finns norr om kyrkan. Söder om kyrkan finns äldre och större gravvårdar med stenramar, krattat grus, järnstaket samt kedjor, enklare äldre gravar finns vid södra entrén. I slänten invid västra kyrkogårdstrappan finns en bisättningskällare uppförd 1940.

*Bildkälla.
Lantmäteristyrelsens
Landskapskartor
Nerike, 1600-talets
senare del.*

Kils sockens historia

Kils sockens långa historia hänger samman med områdets geologiska utveckling som format landskapet. Den mäktiga förkastningsbranten, Kilsbergen, åt nordväst med det bördiga slättlandskapet mot sydost vittnar om geologiska processer och inlandsisens verkningar. Ur detta variationsrika landskap uppstod tidigt bosättningsområden som främst utgick från den norr-södergående Karlslundsåsen. Talrika fornfynd och ålderdomliga ortsnamn, såsom Frösvidal och Fröjevi avslöjar ett förhistoriskt ursprung. Förkastningsbranten var en lämplig tillflyktsort vid ofredstider och där finns fortfarande rester av skyddande fornborgar, där Ullavi Klint hör till de mest kända. Ortnamn med ändelser på –sta (Blacksta) eller –inge (Tysslinge) kan hänföras till en järnåldersbebyggelse.

Bergens mineralrikedom, stora skogar och vattendrag gav tidigt upphov till ett bergsbruk med framställning av tackjärn vid masugnar och förädling till stångjärn vid hammaranläggningarna. Platser som Blackstahyttan, Lockhyttan, Klockhammar vittnar om en livaktig järnhantering som även genererade manufakturverk i Ramshyttan och Frösvidal. Med modernare stålframställningsmetoder och den framväxande industrialismen, nådde Bergsbruksdöden även Kils socken och all järnhantering lades ner i mitten på 1800-talet. Skogen, som varit så viktig för järnhanterings träkolsframställning köptes till stor del upp av Örebro Pappersbruk, för att användas som råvara i tillverkningsprocessen. Jordbruket som under lång tid varit den dominerande näringen bedrivs fortfarande, men i takt med strukturuomvandlingar, har antalet sysselsatta stadigt minskat.

I nordöstra delen av socknen låg Hälshults sanatorium, som år 1900 stod klart att ta emot patienter från hela landet. Totalt hade anläggningen en kapacitet att ta emot drygt hundratalet personer varav Örebro landsting hade 18 platser reserverade och 30 vårdplatser var avsedda för en viss kategori statstjänstemän. Då sanatorieepoken avslutades har anläggningen använts för psykiatrisk vård och flyktingförläggning.

Administrativt delades socknens ansvarsfrågor mellan landskommunen och församlingen i samband med kommunreformen 1862, vilken innebar att Kils församling svarade för de kyrkliga frågorna och Kils landskommun för de borgerliga. Kils landskommun förenades med Axbergs landskommun år 1952 och i samband med kommunsammanslagningen 1971

bildades en storkommun, tillsammans med Örebro kommun. Kils församling och Axbergs församling förenades till en gemensam enhet år 2002.

Kyrkan från söder före 1909. Foto okänt. Foto taget före södra kyrkogårdens förlängning 1917.

Kort kyrkogårdshistorik¹

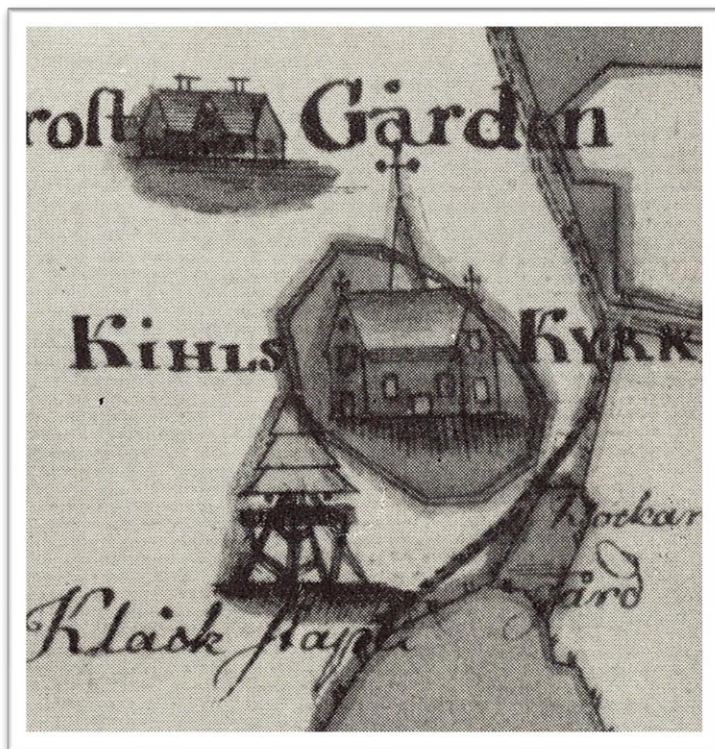
Den södra kyrkogården utvidgades i två etapper, dels år 1854 samt år 1917. Den äldre delen av kyrkogården hägnades vid 1900-talets mitt av en gråstensmur, terrassmur, i öst samt väst. Före denna mur anlades år 1781 fanns enligt källdokumentet en s.k. kyrkobalk².

Kyrkbalkarna reparerades kontinuerligt³ fram till att de ersattes av stenmurar. Vid 1949 hade samtliga ingångar ett grindpar samt vitputsade grindstolpar med plåttak. År 1781 murades grindstolparna av soldaten Bryngel Graefling och plåttaken tillkom 1824. De kulor som krönte taken bestod då av svarvade träkulor. De smidda järngrindarna vilka bär initialerna L och V skänktes 1782 av fältkamreraren L. Valtinson från Runnaby i Eker socken. Enligt Lundberg (1949) skänktes grindar till västra, norra och östra ingången, södra grindparet nämns inte vilket skulle kunna tyda på att denna grind så småningom flyttades från västra till södra sidan. Innan ingångarna fick murade grindstolpar fanns på dess plats murade och spåntäckta kyrkogårdsportar. Dessa borde ha varit stigluckor då ”Norra Kyrkio Stegluckan”, enligt Lundberg, år 1716 ”uppmuras å nyo”. I både öst och väst fanns trappor upp till kyrkogården, den västra anlagd 1781. Träd planterades på kyrkogården troligen första gången 1784 då det för att skydda dessa stadgades ”at de kreatur, som hoppa öfwer kyrkomuren, måge saklöst skiutas”.

¹ Källa: Lundberg, E. m.fl. (1949) *Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt Inventarium*, Närke, Band 1, häfte 2. Stockholm.

² Avgränsningarna runt kyrkogården var i äldre tider vanligtvis inte gjorda av sten utan upptimrade meterhöga balkar av trä

³ Dokumenterat år; 1627-30, 1662 och 1720.

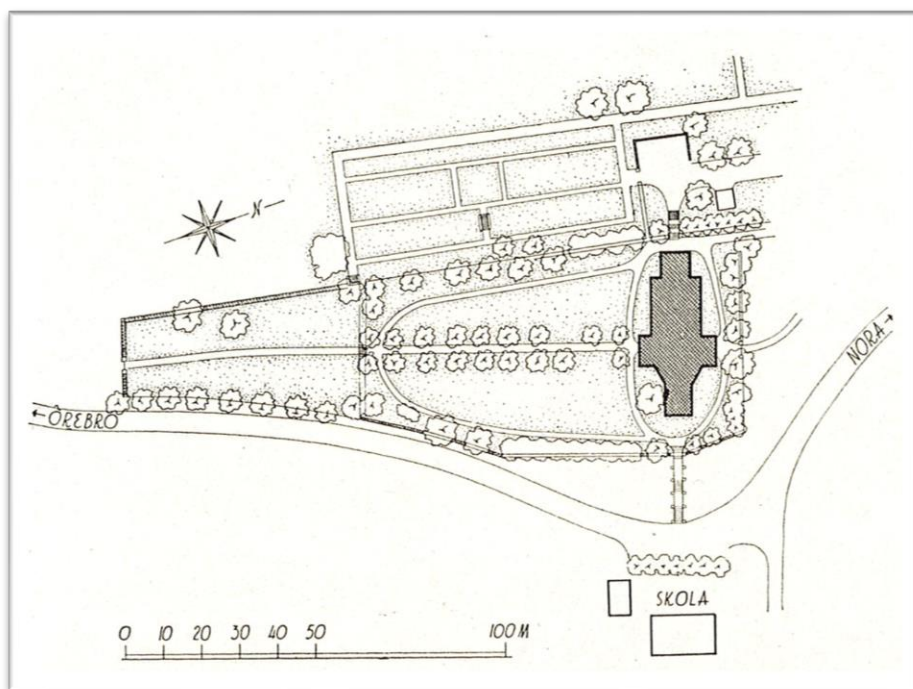
Kyrka, klockstapel och prästgård, detalj av karta från 1764.

STIGLUCKA

Ordet stiglucka kommer förmodligen av att man inte öppnade hela porten; man öppnade en "lucka" och steg över tröskeln, in genom luckan. Under medeltiden var kyrkogården och kyrkan helig mark där ingen fick begå något fridsbrott. Skillnaden mellan världsligt och andligt var en realitet för medeltidsmänniskan, och entrén till den andliga värld som kyrkan stod för, markerades av ingångarna genom stenmurar eller träbalkar och utformades därför med omsorg.

Samtidigt som tornet byggdes 1780 revs den timrade klockstapel som avbildats (1767) och omtalats (1640, 1756). Klockstapeln bedömdes vara uppförd under medeltiden och låg söder om kyrkan.

Kyrkstallar fanns år 1870 norr om kyrkogårdsmuren. Dessa revs samma år då området planerades och muren mellan de båda ingångarna i norr revs.

*Situationsplan, skala 1:3000.
Notera gångvägen från/till
norra ingången samt
trädallén i nord-sydlig
riktning.*

Kyrkogårdsbeskrivning Närkes Kils kyrkogård

Kil Kyrkas kyrkogård ligger högt uppe på en plåtå och dess äldre/ursprungliga form är långsträckt i nord-sydlig riktning där kyrkan är belägen i dess norra del. Kyrkobyggnaden är placerad i väst-östlig riktning med koret i öst. Kyrkogårdens norra yttre gräns löper parallellt med och ett fåtal meter från kyrkans norra långsida. De tre ingångarna i väst, norr och söder ligger i rak axel/linje i förhållande till kyrkans entreér. Från ingångarna leder grusgångar fram till och runt kyrkan. Östra ingången är belägen mitt för koret. Kyrkobyggnaden är högre belägen än ingångarna. Den äldre kyrkogården ligger dels i nivå med kyrkobyggnaden och dels söder om, nedanför en mindre slänt.

Stödmurar finns längs västra och östra sidan av den äldsta delen av kyrkogården innanför vilka delar av en äldre trädkrans finns kvar. Kvarteren 1 och 3 som finns på kyrkans södra sida delas/ omgärdas av smala grusgångar i nordsydlig riktning. Gravvårdarna i kvarter 1-3 är placerade i sammanhängande gräsytor, majoriteten i dubbla rader. Enstaka träd i form av syrener och cypresser finns i kvarter ett och två. Det tredje kvarteret har ett flertal äldre lövträd längs med västra muren. Kvarteren domineras av gravvårdar från tidigt 1900-tal fram till 1900-talets mitt. I kvarter 3 återfinns ett fåtal förindustrialistiska gravvårdar från 1800-talets mitt samt ett stort antal tidstypiska gravvårdar från förra sekelskiftet.

Från den äldre och högre belägna delen av kyrkogården leder den södergående grusgången till kvarter 3 och slutar vid södra entréns grindpar. Grusgången viker även av, vid trappan som förbinder kvarter 1 och 3, mot väster där en trappa länkar ihop kvarter tre och fyra. På var sida om grusgången återfinns enklare gravvårdar från 1900-talets första hälft. I kvarteret återfinns linjegravar samt Hålahults Sanatoriums gravvård. Kvarteret ramas in av en syrenhäck. En trapp i nordvästra hörnet leder ned till den terrasserade delen av kyrkogården.

Norr om kyrkan återfinns ett fåtal gravvårdar från 1700-talet. Denna del av kyrkogården utgörs av en smal gräsyta som är placerad mellan kyrkan och den häck som utgör kyrkogårdens yttre gräns.

Kyrkogårdens västra del har utökats ett antal gånger och ligger nedanför den västra stödmuren. Utökningen har skett i etapper där de tidigaste är indelade i tre avsatser, ”terrasser”. Inom denna del finns en senare anlagd centralt placerad minneslund. Grusgångar i nord-sydlig riktning delar in kvarteret i långsmala enheter. En trapp alternativt smala grusgångar förbinder avsatserna med varandra. Äldre träd växer längs stödmuren samt intill den centralt placerade trappen/grusgångarna. Samtliga gravvårdar i kvarteret står i sammanhängande gräsytor med sidan i nord-sydlig riktning. Lövträd i varierande ålder är planterade utan symmetri i kvarterets ytterkanter.

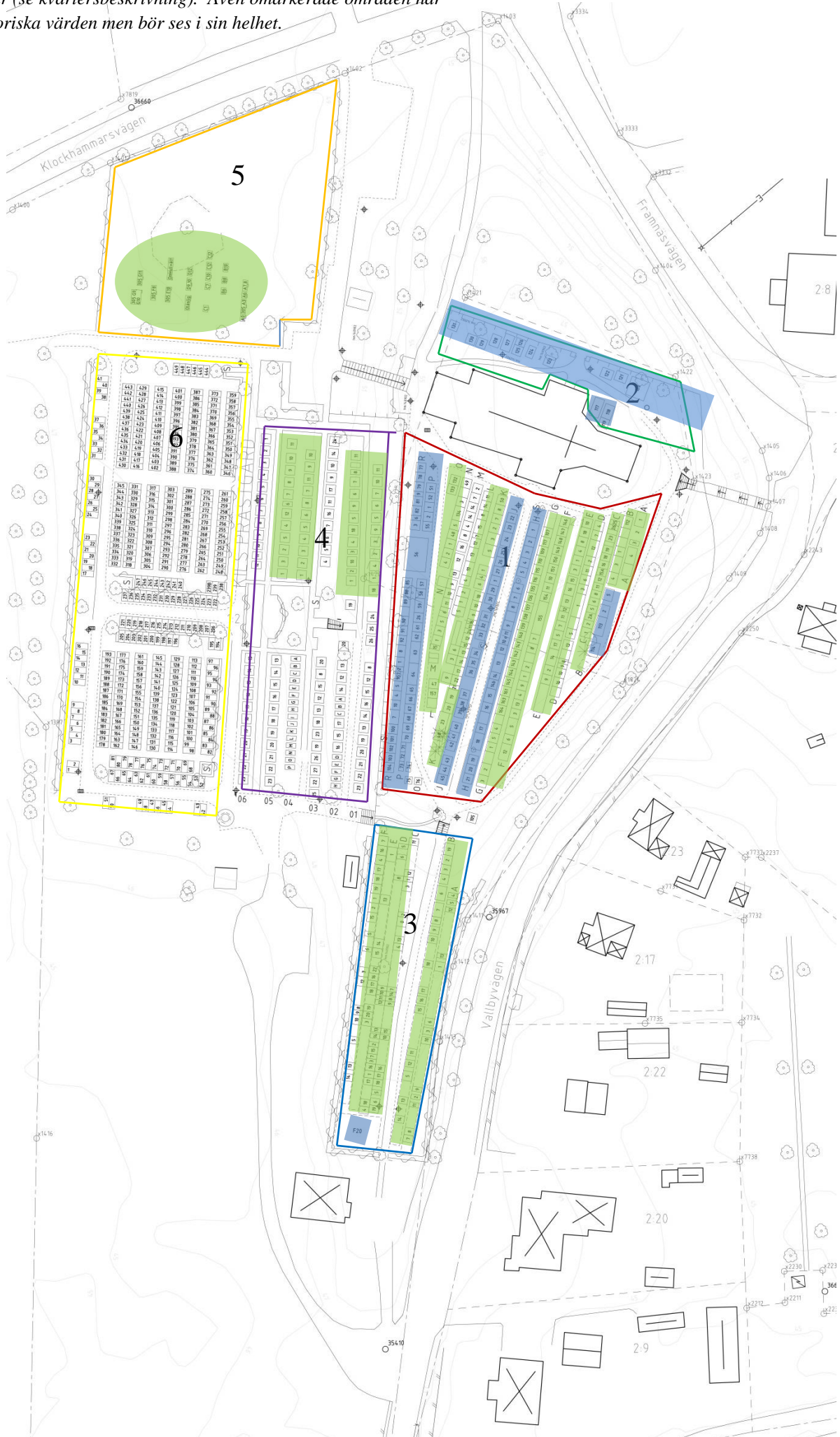
Kyrkogårdens senast anlagda kvarter är belägna väster om ”terrasseringen”. Kvarteren, två till antalet, ramas in av meterhöga häckar samt grusgångar. Gravvårdarna är från 1900-talets senaste årtionden fram till dags datum. I kyrkogårdens nordvästra del finns en sammanhängande gräsyta med ett stort äldre träd centralt placerat. Ett fåtal gravvårdar från 1940-talet samt ett par senare finns i gräsytan.

Invid västra ingången/trappan ligger ett bisättningsrum/byggnad från 1940-talet.

*Vykort från 1970. Observera förekomsten av gravvårdar med stenram.
Källa: ÖLM*

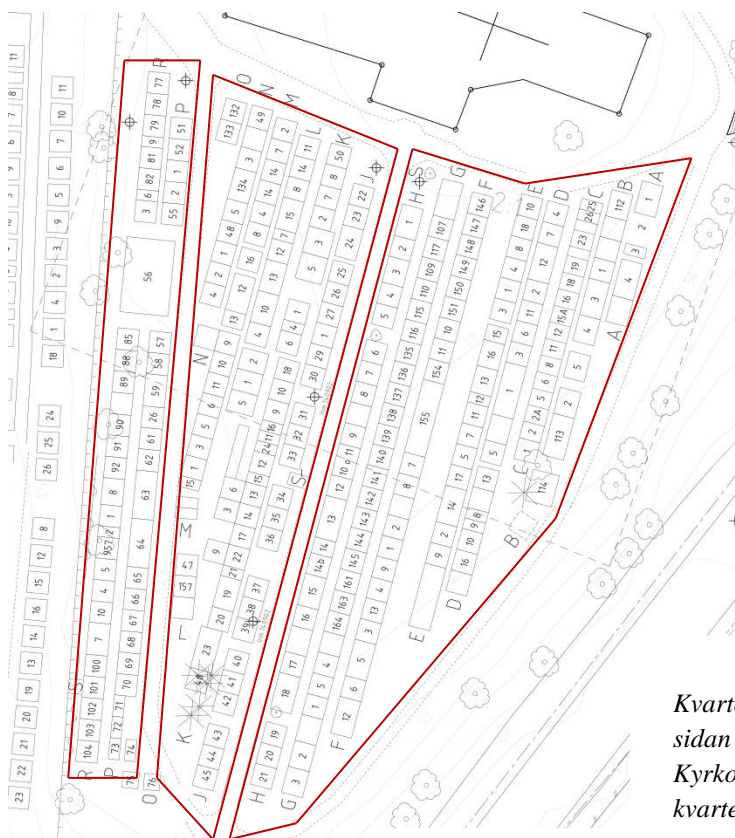
Blåmarkerade områden visar på områden med kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar. I grönmarkerade områden finns hela eller delar av rader med kulturhistoriskt värdefulla gravvårdar alternativt enstaka värdefulla gravvårdar (se kvartersbeskrivning). Även ommarkerade områden har kulturhistoriska värden men bör ses i sin helhet.

Kvartersbeskrivningar

Södra kyrkogården

Södra delen av kyrkogården, kvarter 1, har för enkelhetens och tydliggörandets skull delats in i tre delar. Indelning har skett utifrån grusgångarnas sträckning och inramning av de sammanhängande gräsyterna.

Kvarteret utgör tillsammans med norra sidan kyrkogårdens äldsta delar. Kyrkoherde Wahlfisks gravvård finns i kvarterets östra del.

Kvarter 1

Öster om den mittersta grusgången sluttar gräsytan svagt ned mot den yttre grusgången. Samtliga gravvårdar ligger i en sammanhängande gräsyta med två syrenträd. Öster om östra grusgången växer en rad med lövträd i slänten, mellan gång och stödmur.

Längs mittgången finns ett antal stenramar och i kvarterets norra del ett antal större gravvårdar. Två gravvårdar har järnstaket. Gravvårdarna är huvudsakligen från 1900-talets första årtionden till och med efterkrigstiden samt ett mindre antal från 1800-talets senare del. Gravvårdarna ligger i norra delen av kvarteret tätt. I kvarteret förekommer ett flertal titlar såsom hemmansägare, direktör, köpman, kyrkvärd, skogsv., lantbrukare, kantor etc. Hemmansägare är en frekvent förekommande titel.

På ett flertal gravvårdar har familjen vänt på gravstenen och återanvänt den och den äldre inskriptionen har bevarats intakt.

Intill mittgången finns en äldre stor kalkstenschäll från 1700-talet.

Foto från sydöst. Foto: S. Lindskog (1935).⁴ Höger: 2015, 80 år senare.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

I detta kvarter är det primära värdet först och främst blandningen av gravvårdstyper som på ett pedagogiskt sätt visar olika epokers stilideal samt 1800-talets struktur där mer påkostade ”köpegravar” förlades i kvarterens ytterkanter eller längs murarna och de enklare gravarna i kvarterets mitt. I kvarterets östra del återfinns Wahlfisks gravsten samt en gravvård med järnstaket.

Rekommendationer

Det stora flertalet gravvårdar är med i inventeringen, antingen på grund av en titel, stenram eller att de utgör ett karaktärsskapande inslag med för stenen tidstypiska drag. De gravvårdar som inte är medtagna i inventeringen återanvänds med fördel på befintlig plats. Borttagna gravstenar bör ersättas med nya av motsvarande karaktär för att värna om kvarterets särprägel.

⁴ Lundberg, E. m.fl. (1949) *Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt Inventarium*, Närke, Band 1, häfte 2. Stockholm.

Gravvårdar längs mittgångens västra sida bevaras alternativt återanvänds på befintlig plats.

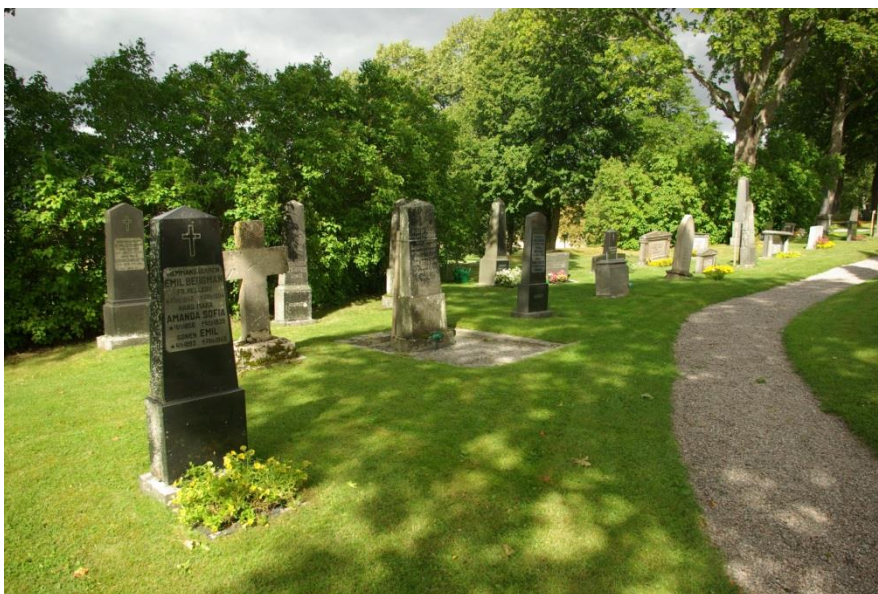
Väster om mittgången ligger gravvårdarna i en sammanhängande gräsyta i dubbla rader vända mot grusgångarna på ömse sidor. Ytan domineras av gravvårdar från 1940-1960-tal. Ett fåtal gravvårdar har stenramar, och är från sent 1800- eller tidigt 1900-tal. Titlar som hemmansägare, lantbrukare, kyrkovärd och lantmätarielev förekommer, hemmansägare frekvent. Utmed grusgångarna finns de större familjegravarna och mot mitten de mindre. Gravvårdarna ligger med sidan i nordsydlig riktning. En gravvård i södra delen av kvarteret flankeras av två mycket höga cypresser.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Denna mittdel av första kvarteret är homogent med låga breda gravstenar vilka ger kvarteret en tydlig prägel. På grund av höjdbestämmelser under mellan- och efterkrigstiden blev bredden i likhet med sekelskiftets höga stenar en statusmarkör. Vanlig är den rektangulära gravstenen eller den med brutet flackt krön. Fler gravstenar har en stiliserad tempeldekoration och/eller andra klassicerande ornament och om gravvården har stenram eller planteringsram är ramen i samma material och kulör som gravstenen. Titlar förekommer sparsamt under denna period dock innehåller inskriptionen ofta gårds- eller Ortsnamn.

Rekommendationer

Raden med gravvårdar vända mot mittgången bör bevaras i sin helhet, detta för att behålla de södra kvarterets äldre karaktär. Gravvårdar i främre raden som inte är medtagna i inventeringen återanvänds förslagsvis på ursprunglig plats. Övriga delen av kvarteret är möjlig att återanvända, företrädesvis återanvänds befintliga stenar där gravrätten upphört.

Västra delen av kvarter 1 med en övervägande andel höga, tidstypiska gravvårdar från sent 1800-tal.

I västra delen av kvarteret är samtliga gravvårdar vända mot öst och ligger i en sammanhängande gräsyta. Kvarteret domineras av höga obeliskformade gravvårdar från sent 1800- till tidigt 1900-tal. Flertalet gravvårdar är familjegravar och/eller med titlar som exempelvis; lantbrukare, hemmansägare, godsägare, musikdirektör, kontraktsprost, sjuksköterska, disponent m fl. En stor gravvård med kätting upptar en stor del av kvarterets norra del. I kvarteret södra del finns en tidstypisk gravvård från 1860-talet i form av ett kalkstenskors med titeln bergssexmannen vilket visar på ortens koppling till bergsindustrin. Ytterligare två kalkstensgravar finns från 1800-talets senare del. Ett antal gravvårdar är vända på och återanvända. 18 gravvårdar finns från perioden 1940-1990-tal, två av dem är för sin tid stora och ligger i norra delen.

Nio stycken lövträd växer längs stödmuren som avgränsar kvarteret från terrassen.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

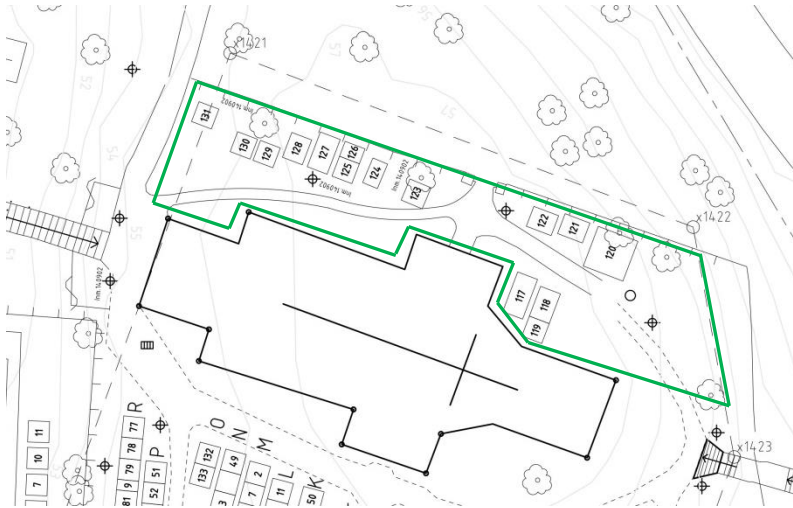
Kvarterets södra del är homogent och tidstypiskt med högt kulturhistoriskt värde. I norr del finns en stor familjegrav för släkten af Geijerstam. Ett antal gravvårdar är vända på och återanvända vilket visar på familjens omsorg om släkten, bygden samt traditionen. Raden med träd samt grusgången vilken skiljer kvarteren åt förstärker och visar på den parkkaraktär som blev vanlig på 1800-talet. Det stora antalet gravstenar med titlar har ett viktigt lokalhistoriskt värde då de berättar om socknens sociala sammansättning av invånare samt dess näringsliv.

Rekommendationer

Kvarteret har högt kulturhistoriskt värde och visar på en homogen grupp med tidstypiska gravvårdar från 1800-talets senare del tom tidigt 1900-tal. Kvarterets höga gravvårdar visar på begravningsidealet för en mer privilegierad grupp i samhället. Endast ett fåtal gravvårdar är inte medtagna i inventeringen, dessa bör om möjligt återanvändas på ursprunglig plats om gravrätten upphör. Nya gravstenar bör inte tillföras västra delen av kvarter 1.

Kvarter 2

Norr om kyrkan finns ett antal stående högre gravvårdar från 1700-talet samt ett fåtal senare gravvårdar. Huvuddelen av gravvårdarna står i en gräsbevuxen sluttning. Mot väst skiljs gräsytan åt från kyrkan av en rad med gjutna betongplattor från 1970-talet. Platttraden slutar invid norra ingången.

Den gröna linjen på kartan t.v. markerar andra kvarterets gränsdragning.

Östra delen har ett fåtal gravvårdar i en sammanhängande gräsyta. I kvarteret återfinns även en gravvård intill kyrkans norra fasad. Kyrkogårdens norra gräns bryts av den smidda grinden som på dess östra sida har en kallmurad låg mur och på dess västra sida en gles hög häck av häckkaragan. Från grinden leder en grusad gång dels fram till norra entrén dels vidare ned till östra grinden/ ingången. Vid norra ingången lutad mot trädet ligger den övre delen av ett kalkstens kors. Väst om grinden står en äldre lind samt en lönn. Två äldre lönnar växer öster om ingången längs med stödmuren.

Kvarter 2 norr om kyrkan, mot väst.

Kvarter 2 fotat från väst.

Kvarter 2 mot öst.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Gravvårdarna hör till de äldsta på kyrkogården, är väl samlade och kulturhistoriskt värdefulla då de visar på kyrkogårdens historiska ursprung. Gravstenarna är tidstypiska, i kalksten samt har eller har tidigare haft inskription på båda sidor. I två av kalkstensvårdarna finns bland andra Christina af Geijerstam (1779-1856) samt sonen Erland af Geijerstam (1802-1805) begravda. Christina höll musikaliska salonger i sitt hem och invaldes som ledamot av hedersklassen i Kungliga Musikaliska Akademien 1838.⁵ Denna sida av kyrkogården har efter tid kompletterats med gravstenar fram till modern tid vilket visar på en delvis levande kyrkogård trots sitt något gömda läge.

Norr om kyrkan, innanför muren, begravdes självspillingarna. Vanligvis begravdes de som tog sina liv utanför kyrkogårdsmuren.

⁵ https://sv.wikipedia.org/wiki/Christina_af_Geijerstam (2015-09-10).

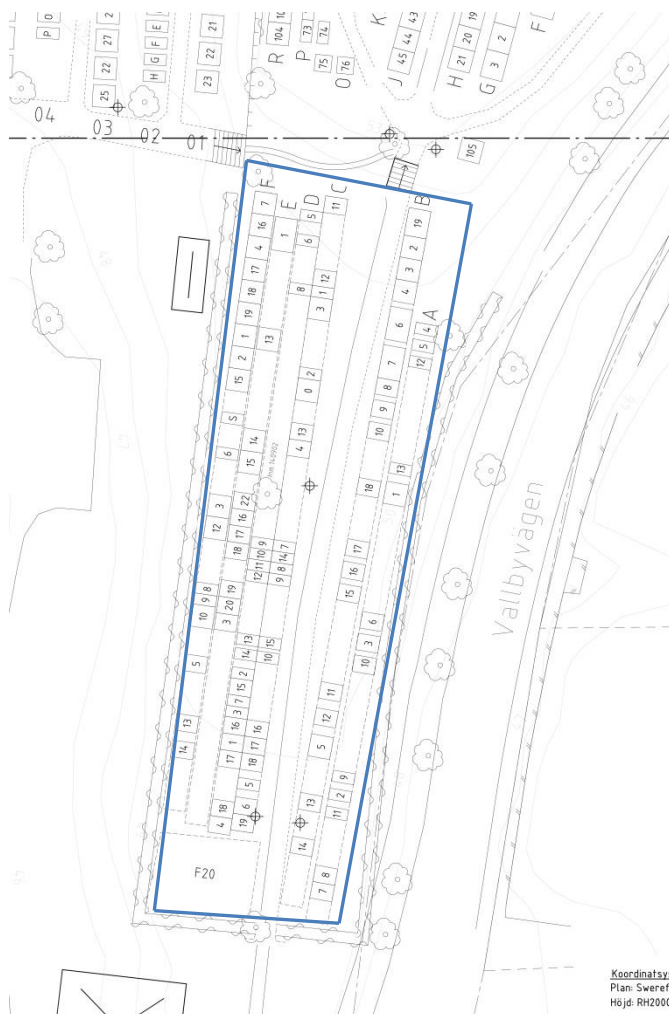
De smidda grindarna hör tidsmässigt samman med de äldre kalkstensvårdarna, och tillsammans med kyrkobyggnaden, grusgången samt de äldre träden skapas känslan av en äldre kyrkogård.

Rekommendation

Grunden används inte idag men behöver liksom kalkstensgravarna en översyn för att klara klimatpåfrestningarna. Inga gravstenar tillförs det norra kvarterets västra sida. Betongplattorna kan avlägsnas till förmån för en sammanhängande gräsyta alternativt anläggande av en ny grusgång.

Kvarter 3

Den grusgång som ramar in det övre södra kvarteret smalnar av i söder och mynnar ut i den trapp som leder ned till kvarter tre. Grusgången som leder fram till södra ingången delar kvarteret i två delar. Kvarteret omgärdas av en syrenhäck. En äldre lönn växer dels väster om grusgångens mitt samt invid västra trappen. En rad med lövträd växer utanför häcken på östra sidan. I nordvästra hörnet leder en narv- alternativt lågerhuggen kalkstenstrapp med järnräcken ned till västra delen av kyrkogården. Mellan trapporna leder en smal stig diagonalt över slänten.

Gravvårdarna ligger i en sammanhängande gräsyta och utgörs av låga gravar från framförallt 1910-1930-talet fram till enstaka nutida gravvårdar. En sammanhållen rad med gravvårdar från 1968-1974 finns på östra sidan i närheten av trappan. På västra sidan finns enstaka gravvårdar från 1950-1990-tal, bl.a. familjegravar. Gravvårdarna är samtliga vända mot grusgången. Ett fåtal titlar förekommer, exempelvis hemmansägare, f.d. bergsman, lantbrukare, vaktmästarinnan etc. I kvarterets sydvästra del finns den framträdande Hålahults Sanatoriums samlingsgrav.

Kvarter 3 från söder. Foto: Eric Billby.⁶

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Ingången med smidesgrindar förstärker i kombination med grusgången, murarna, häcken och det äldre gravbeståndet kvarterets ålderdomliga intryck. Kvarteret har ett par kortare sammanhållna rader med linjegravar. Dessa gravar har ett högt kulturhistoriskt värde och har en viktig karaktärsskapande liksom pedagogisk uppgift. Det är möjligt att på ett antal ställen följa gravläggningarna genom gravstenarnas årtal, från 1920-tal tom 1930-tal. Linjegravarna har efter tid avlägsnats samt blandats upp med senare gravvårdar. I norra delen finns en rad med gravvårdar från 1970-talet samt enstaka nutida gravvårdar. Ett fåtal mindre stenramar förekommer i kvarteret. Hålahults Sanatoriums gravvård är ett viktigt historiskt inslag som minner om tiden före länssanatorium och vaccinationernas utbredning. Tre mindre gravstenar samt ett träkors, förutom huvudstenen, finns kvar som en påminnelse om Sanatoriet betydelse innan verksamheten upphörde som behandlingshem för tuberkulossjuka patienter år 1953⁷. Enligt uppgift⁸ är inte fler än 10-15 personer begravda på grund av utrymmesskäl.

Rekommendationer

I kvarteret finns ett flertal låga gravstenar med brutet krön, raka sidor, grovt bearbetade med försänkt inskriptionsyta. Samtliga dessa gravstenar är inte medtagna i inventeringen på grund av dess antal men bör stå kvar på befintliga platser och om möjligt återanvändas. Linjegravarnas betydelse kan inte nog understrykas, då det stora flertalet kyrkogårdar idag har återanvänt dessa kvarter. Stenarna står kvar på befintliga platser och skötseln runt dessa gravstenar anpassas så sten, dekor eller inskription inte påverkas. Rengörs stenarna används

⁶ J.L. Saxon (1928) NÄRKES KYRKOR I ORD OCH BILD. Stockholm: Bröderna Lindströms Förlags A.-B.

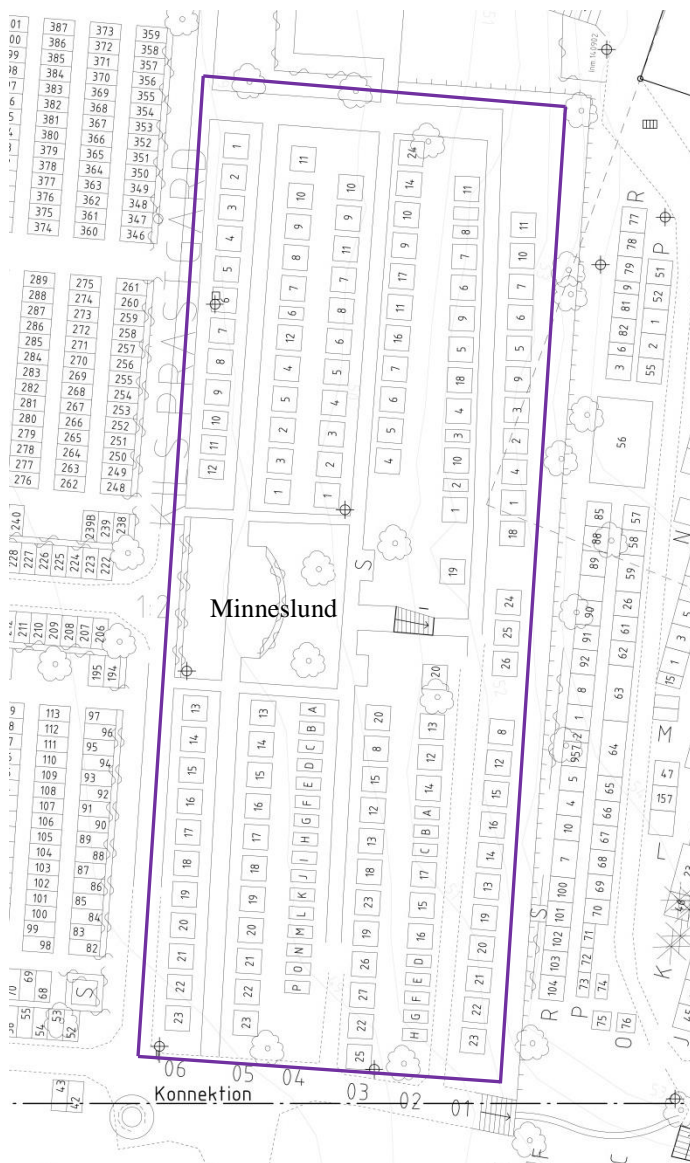
⁷ https://sv.wikipedia.org/wiki/H%C3%A5lahults_sanatorium (2015-09-02)

⁸ Sven Nilsson och Kerstin Möller 2015-09-23, personhistorisk vandring på Kils kyrkogård.

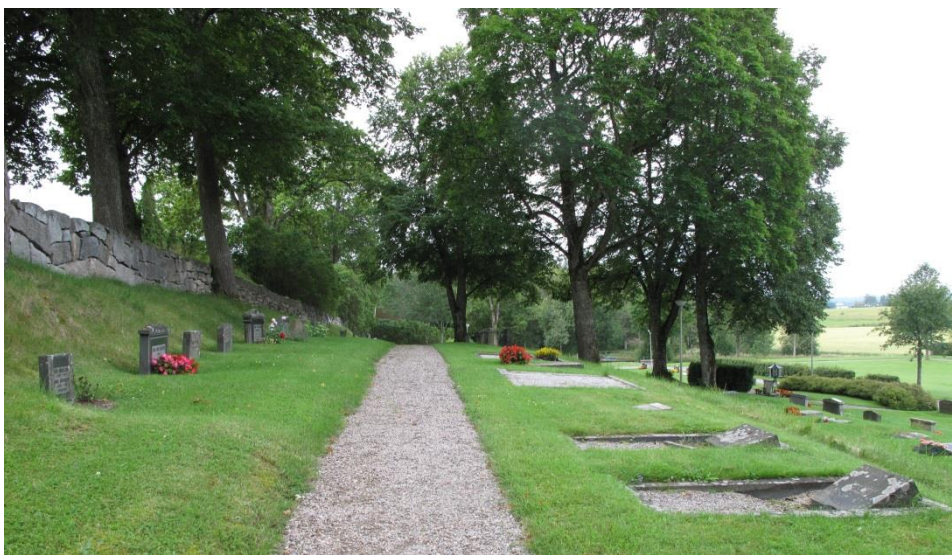
miljövänliga preparat som inte påverkar eller skadar stenytan. Samma hänsyn visas Sanatoriets gravvård.

Kvarter 4

Kvarter fyra utgörs av ett terrasserat område i tre avsatser nedan benämnd "terrassen". Terrassen är i tre nivåer där rad ett och två utgör den översta avsatsen.

Gravvårdarna i rad ett vilka består av en obruten linje med övervägande andel familjegravar från 1900-talets mitt, ligger i en sammanhängande gräsyta strax nedanför stödmuren. En grusgång i nord-sydlig riktning delar avsatsen/raderna. Ett fåtal äldre lövträd växer längs muren samt ett invid trappen. Andra raden gravvårdar utgörs av liggande gravstenar, flertalet med stenram. En titel finns. Raden bryts i dess mitt av en trappa i kalksten med räcke av svartmålat järn vilken leder ned till terrasseringens andra nivå (rad tre och fyra).

*Kvarter 4, "Terrassen",
rad 1 och 2.*

Rad tre och fyra delas av trappan i en nordlig och sydlig del men hålls samman av grusgången. Grusgången avslutas i norr med en svartmålad järngrind med vertikalt rombformat mönster. Grindstolparna är av kvadersten i röd granit med kraftiga plana krön vilka kröns av gjutjärnsurnor. Grinden leder ut till parkeringen väster om kyrkan samt den trapp som leder till västra entrén. Likt ovanförvarande avsats är de "yttre"/västra gravvårdarna till flertalet liggande. Gravvårdarna är tidstypiskt breda och låga från 1940-1950-tal. Två senare träkors finns i södra delen. Ett äldre lövträd växer invid trappan.

*Rad 2-3 samt 5-6,
norr.*

I rak linje nedanför trappan finns på den lägsta avsatsen en senare anlagd minneslund. Minneslundan samt rad fem och sex nås från den övre avsatsen genom smala grusade gångar på var sida om minneslundan. Minneslundan delar rad fem och sex i en nordlig och en sydlig del. En bågformad tät häck löper framför två äldre träd. Väster om häcken finns en bänk, solur, planteringar samt en inglasad ljusbärare. Rad fem och sex skiljer sig från de övre

avsatserna då de saknar en mellanliggande grusgång. Gravvårdarna är tidstypiskt låga och breda från 1960-1970-tal. Norra delen har en sammanhållen rad med familjegravar. I terrasseringens södra del finns ett par nyplanterade träd i radernas slut. I rad fem och sex återfinns ett fåtal nya gravvårdar från 2000-tal.

Minneslunden från sydöst.

Terrasseringen ramar in av en grusgång. I norr, öst om grinden finns en kallmurad mur med slåthuggen utsida. Bitvis har muren en synlig kärna av fyllnadssten/natursten. Väster om grinden finns två senare planterade lövträd samt en nyligen anlagd häck.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

Terrasseringen är tidstypisk, homogen och dess karakteristiska utformning återkommer på flera kyrkogårdar. Översta avsatsen har en välbevarad linje med liggande gravstenar med stenram samt en välbevarad rad med familjegravar. Den lägsta avsatsen har troligen haft stenramar. Gravstenarna är i dess norra del något större och bredare än övriga gravstenar.

Minneslundens solur av kalksten är enligt uppgift⁹ fundamentet till den tidigare dopfunten. Urtavlan är av äldre datum och bör ha fungerat som solur före dess uppgift som fundament. Dopskålen användes av en bondgård i socknen som vattenho till djuren varpå den troligen gick sönder och försvann.

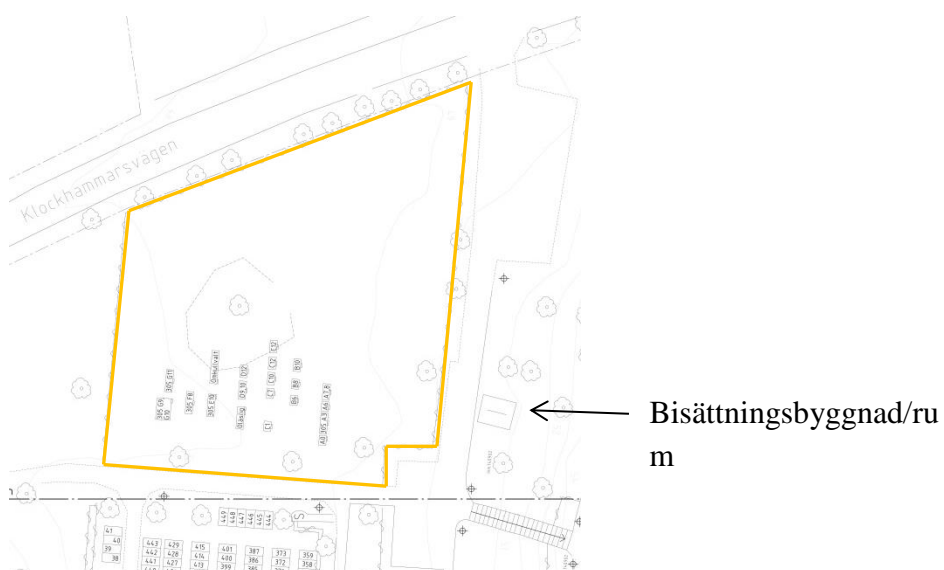
Rekommendation

Vid någon form av åtgärd på terrasseringen bör övre avsatsen ägnas särskild hänsyn med tanke på dess tidstypiska utseende och därmed kulturhistoriska värde. Gravvårdar där gravrätten upphört bör återanvändas om möjligt och dekor och bearbetning lämnas orörd. Nya gravstenar som tillförs bör överrensstämmas med omkringliggande gravstenar/vårdar i fråga om höjd, bredd och utformning.

⁹ Kerstin Möller, personhistorisk vandring på Kils kyrkogård 2015-09-23.

Kvarter 5

Det kvarter som är beläget väster om parkeringen består av en sammanhängande gräsyta med ett stort äldre träd centralt beläget. Kvarterets västra, norra samt östra sida omgärdas av en häck. Gravarna är låga och breda från 1940-talets början med ett fåtal nyare gravstenar.

Kvarter 5.

Kulturhistorisk bedömning och karaktär

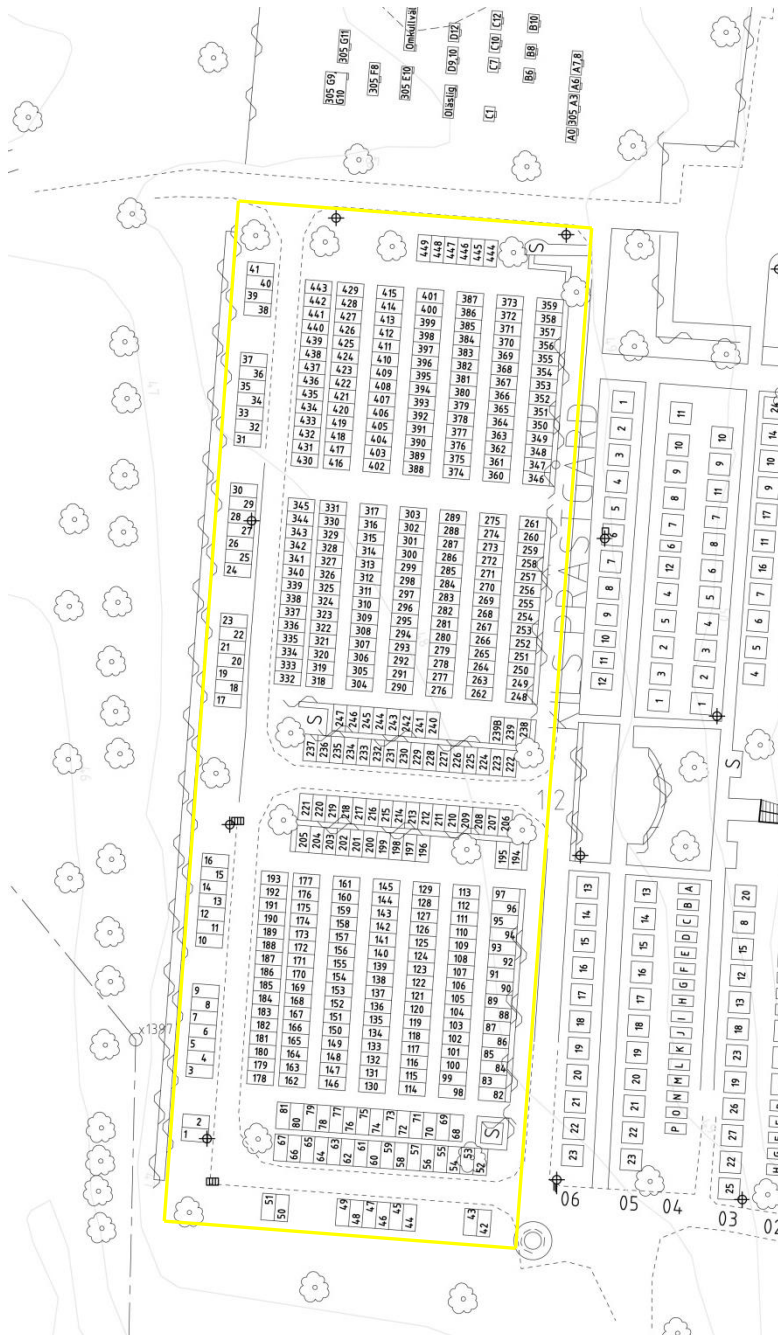
Kvarteret har sedan länge benämnts ”fattigkyrkogården”. Flertalet som avled vid Hålahults Sanatorium begravdes här då sanatoriets gravvård av utrymmesskal inte räckte till för kistbegravningar samt för att kremering inte förekom i någon större omfattning.

Rekommendation

Befintliga gravvårdar bör bevaras inom kvarteret för att visa på kvarterets tid för anläggande samt dess betydelse som "fattigkyrkogården".

Kvarter 6

De senast anlagda kvarteren är belägna väster om terrassen. Kvarteren ramas in av en grusgång samt till stora delar av en tät häck. Bägge kvarteren nås genom öppningar i östra sidan av häcken samt via den grusgång som löper runt kvarteren.

I södra kvarteret finns ett fåtal gravar och de är från 1990- till 2000-talet belägna längs med östra samt norra häcken. Norra kvarteret har dels gravar längs östra och södra sidan, längs norra grusgången samt i den sammanhängande gräsytan. Gravvårdarna är från 1970-2010-talet och ligger i dubbla rader med sidan i nord-sydlig riktning. I kvarteret återfinns ett fåtal stenar med titlar. En servicestation belagd med kullersten finns i kvarterets nordöstra hörn.

Kvarter 6 norra delen.

Kvarter 6 södra delen.

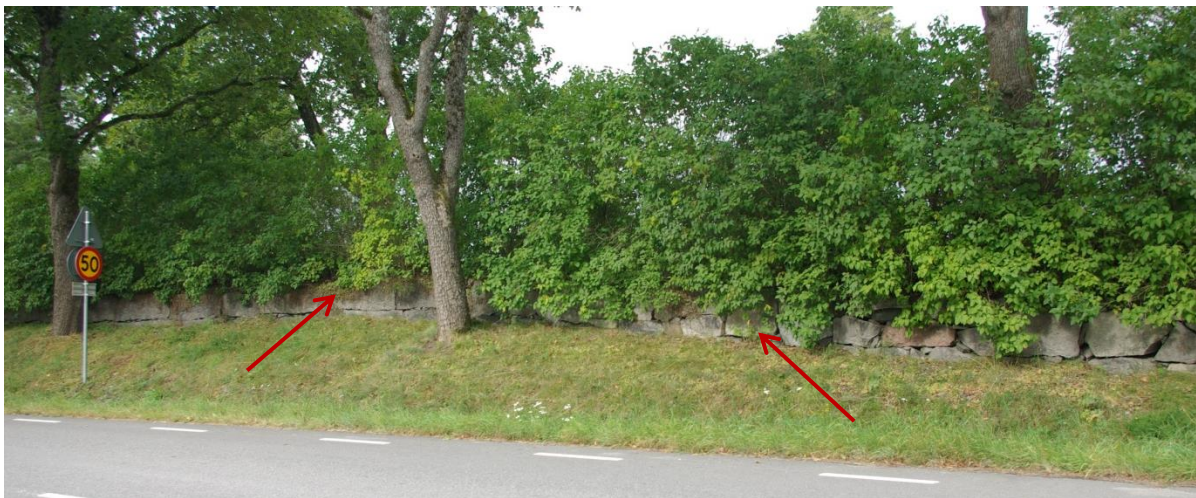
Omgärdning

Den äldre kyrkogården avgränsas till stor del av en stödmur. I norr samt väst ersätts muren mindre sträckor av buskage. Murarna är uppförda i en kallmurningsteknik. Bearbetningen av murstenarna avslöjar var den förlängts varefter kyrkogården utvidgats. (se bild nedan)

Nordöstra hörnet av stödmuren. Muren slutar vid norra samt bryts av vid östra ingången.

Norra muren samt östra muren, fram till ingången, utgörs av en mur av blandad karaktär; fältsten blandad med bearbetad större- samt sedimentär sten. Samma typ av mur fortsätter längs östra sidan och övergår längs kvarter fyras sida till en mur uppbyggd av bearbetade större kvaderformade stenar i två skift.

Östra murens övergång från mur byggd av bl.a. sprängsten till en mer regelbunden bearbetad kvaderstensmur.

Muren viker av mot väst och bildar en låg mur som bryts av den södra ingången. På västra sidan fortsätter muren och övergår efter en sträcka på cirka fem meter i en brant grässluttning.

Västra sidans mur sträcker sig längs sidan på kvarter tre, längs ”terrassen”, fram till västra ingångens grindstolpar och vidare norrut ett 20-tal meter. Norr om ingången är muren låg och kallmurad av sprängsten/fältsten. Åt söder består muren den första sträckan av större sprängsten för att sedan övergå i en mur av blandad sten (underst) vars översta skift består av kvaderformade större granitblock.

Västra muren mot söder.

Ingångar

Kyrkogården nås genom nästintill identiska smidda grindar i norr, söder och öster. Västra ingången saknar grindpar.

Grindarna är fästade i spritputsade grindstolpar med släta hörn och pyramidformade plåttäckta krön som pryds av järnkulor. Stensockeln är bitvis synlig på ett par av grindstolparna. Höjden på grindparen skiljer sig åt där södra grindparet är högre. Grindarna har tillsammans formen av en rundbåge som mot dess yttersida övergår i en rak avsats. Smidda plattjärn bildar ett vertikalt rombmönster där fyra centralt placerade romber tillsammans bildar en större romb vilken markeras av smidda blommor i vart hörn samt en större centralt placerad blomma i figurens mittpunkt. Grindparen har i dess övre del smidda initialer av L och V vilket står för L. Valtinson, fältkamreren som skänkte grindarna år 1782.

Södra ingången, grinden är något högre än övriga grindpar. Notera de smidda "silverblommorna".

Norra ingångens grindstolpar täcks av kopparplåt samt har ett enklare listverk/profilering i underkant av koppartäckningen. Grinden visar på en tidigare entré till kyrkan och kyrkogården. Idag är gången igenlagd och slänten täcks av grön växtlighet.

Södra ingången saknar även den en yttre väg/gång fram till grinden. De smidda blommorna på grindparet är målade i en silverkulör.

En granittrapp med två respektive tre avsatser leder upp till östra grinden samt västra ingången. Västra ingången saknar grindar. Den runda handledaren vinklas runt och är fästad på grindstolparnas inre sida. Trappen flankeras av ett valsat samt svetsat trappräcke i svartmålat järn dekorerad med evighetssymbolen Triquetra som består av tre sammanflätade bågar. Dekoren återkommer i var sektion vilka delas av gjutna pollare krönta av en pinjekotte. Granittrappen har fint huggen yta med synliga kantslag.

Västra entrén till kyrkan och den äldre delen av kyrkogården.

Östra ingångens trapp börjar vid landsvägen. Trappen är indelad i tre sektioner med grusade avsatser mellan. En kraftigt smidd åtta-kantig handledare är fästad i stolpar av grå granit. Stolparna har formen av en parallelepipeder med fasade kanter på krönet. Stolpar med krysshämrat utseende. Trappsteg i granit.

Kyrkogårdens östra entré.

Gångsystem

Gravvårdarna ligger i sammanhängande gräsytor åtskilda av grusgångar i nordsydlig riktning samt väst-östlig riktning. Den nord-sydliga gången sträcker sig på södra sidan från kyrkans södra entré fram till stentrappen vilken leder ned till södra kvarter fyra.

Utanför den äldre delen av kyrkogården finns grusgångar som löper parallellt i nordsydlig riktning. En naturlig gångstig finns även invid trappen mellan den äldre södra kyrkogården och kvarter fyra. Stigen går diagonalt från trappens övre punkt ned till den stentrapp i kvarterets nordvästra hörn som leder till ”terrassen”. En rad med gjutna plattor finns norr om kyrkan, i nordväst.

Byggnader

Vid västra ingångens trapp, i anslutning till parkeringen, finns ett bisättningsrum uppfört på 1940-talet. En mindre vaktmästarebostad med jordkällare/murad källardel ligger intill södra ingången. Väster om kvarter 3 finns två rödfärgade bodar/förrådsutrymmen.

GRAVVÅRDAR MED PERSONHISTORISKT VÄRDE

Den personhistoriska inventeringen genomfördes den 23 september 2015 tillsammans med Kerstin Möller samt Sven Nilsson.

Kvarter 1

Grav nummer: 2 B, *Erik Marcus-Nilsson*

Marcus-Nilsson kom till Kihl 1916 där han var verksam som kantor, folkskollärare och bibliotekarie i Kihls skola. Han tog bl.a. initiativ till bildandet av Örebro läns folkmusikförbund 1928 och Örebro läns hembygdsförbund 1930. Marcus-Nilsson anordnade och medverkade vid bygdetingen i Siggebohyttan.

Grav nummer: 9 R, *David Forsner*

1883 – 1936. Forsner medverkade till att hushållen fick elektricitet. Den lokala elföreningen förenades med Nerikes elektriska som ägs av Linde energi. Elen kom från en mindre kraftstation i Frösvidal som senare köptes upp av Gullspång.

David Forsner arbetade för ungdomen och mot dess förfall, verkade för att ungdomarna fick en (”religiös”) samlingsal som senare blev nuvarande församlingshemmet samt ordnade en dansbana vilken blev mycket populär.

Forsners hustru tog initiativ till insamling av en brudkrona.

Grav nummer: 85 R, *Carlsson*

12: generationen som bor kvar på Algottstorps gård.

Grav nummer: 113 B, *Anders Olsson*

Bergsman som ägde Lockhyttans herrgård.

Grav nummer: 26 P, *Axel Svedlund*

Svedlund har kallats gengasens pappa. Han började före första världskriget konstruera gengasverk för stationärt bruk. Konstruktionen utvecklades och kom att kallas ”system Svedlund”. Omkring 35 000 exemplar av aggregatet tillverkades, cirka hälften av alla i Sverige förekommande aggregat.¹⁰

Grav nummer: 76 P, *Wallin*

P. Wallin var bosatt på Wallby gård. Arbetade för frikyrkorörelsen och skänkte pengar till rörelsen som nu benäms Ekumeniakyrkan.

Grav nummer: 22 J, *Gustav Thanderz*

En av initiativtagarna till bildandet av Kils skytteförening samt ordförande i föreningen. Folkskollärare i Kil. Vice ordförande i Kommunalstämman då Kil var en egen kommun. Ledare av Kils manskvartett. Hustrun var biträdande lärarinna i Kils kyrkskola.

Grav nummer: 114 B, *Jonas Wahlfisk*

1842 – 1921. Soldattorparson från Asker. Verksam i Örebro där han biträdde prostén Gumaelius. Kyrkoherde i Kil 1883-1921. Två gånger utsedd till domprost i Strängnäs, båda

¹⁰ Kils hembygdsförening 2009. Berättelser För och nu i Närkes kil, nr 5.

gångerna utnämnde kungl.majt. i enighet med biskopen någon annan. Känd för sitt författarskap om kyrko- och kyrkohistoria. Bland annat verksam som styrelseledamot i Örebro Läns Museum och Hålahults sanatorium och kommunalfullmäktige i Kil. På initiativ av Wahlfisk gjorde 1888 telefonen sitt intåg i Kil. Insamlade pengar till spiran på kyrkans torn.¹¹

Grav nummer: 32 J, *Arne Carlsson*

Arne var hembygdsforskare och författare. Han växte upp i kyrkans vaktmästarbostad tillsammans med mor och moster. Under huset i bottenvåningen, var det brandstation. Mostern var telefonissa.

Grav nummer: 12 K, *Helga Andersson*

Helga blev tidigt änka, mannen dog när dottern var två år. Helga försörjde sig bland annat genom att sälja frukt och grönt samt genom att måla tavlor. En av dessa tavlor hänger i dag i kyrkan. Helgas dotter dog i ett astmaanfall under den tid hon var mamma till en minderårig son. Sonen bodde hos mormor på somrarna. Gården Brunstorp såldes av sonen till paret Möller, som idag är aktiva inom hembygdsförbundet.

Kvarter 2

Information angående kvarter 2 huvudsakligen från K. Möller, tillhandahållna papperskopior av okänd källa.

Grav nummer: 118, *Jonas Haeren*

Komminister i Kihl och Gräfve 1808 – 1887.

Grav nummer: 120, *Johan Hoffman*

Brukspatron Hoffman på Ramshyttan ägde under en period under 1800-talets början andelar i Pershytte hytta.¹²

Hoffman ansågs som en elak typ och vräkte en änka och hennes sju-åtta barn när mannen/barnens far dog. När stenen välte omkull vidtogs inga åtgärden vilket samtidigt tyckte var bra eftersom gravvården tillhörde en stygg person. Konservator Gabor Pastor lagade gravvården 2011.

Grav nummer: 122, *Carl Hammarlund*

Byggmästare Hammarlund född Carlsson. Född i Kil uppväxt i Billinge. I husförhörslängder tituleras han tröskverksbyggaren och mekanikern.

Grav nummer: 125, *Brukspatron Carl Gustaf af Geijerstam*

Inskriptionen finns ej kvar på gravstenen. Uppgifter från papperskopior från Kerstin Möller 2015-09-23. Ett antal av barnen bör vara begravda här, Erland är enda namnet som går att utläsa på västra sidan.

Brukspatron Carl Gustaf af Geijerstam, född 1769 död 1806 23/6

Fru Christina von Hoffsten f 1779

¹¹ Kils Hembygdsförening, 2008. Berättelser För och nu i Närkes Kil, nr 4.

¹² <http://www.nora.se/download/18.492a44713a4fcc2d3114/gp3> (2015-10-07)

Barn

Anna Elisabeth f. 1799

Emanuel Gustaf, f. 1800

Erland, f. 1802 11/1, dog 1806 13/6

Carl, f. 1802 29/12

Sebastian, f. 1804, dog 1808 23/6

Sara Christina f. 1805

Grav nummer: 126, *Christina af Geijerstam*

Christina höll musikaliska salonger i sitt hem och invaldes som ledamot av hedersklassen i Kungliga Musikaliska Akademien den 11 januari 1838.¹³ Änkan Christina von Hoffsten flyttade 1818 till Uppsala och gifte sig där.

Grav nummer: 129, *Anders Westerberg*

född 1753. Från år 1800 biträdde han kyrkoherde Palm. Sökte tjänsten som kyrkoherde efter Palm vilken han fick, dock avled han före tillträdet.

Kvarter 6

Grav nummer: 262, 263, rad 1

Svea Johansson såg till att det blev väg och elektricitet till Bocksboda. Stridbar kvinna, nykter och frikyrklig. Hon föddes 1900 och dog 1975. En film har producerats om detta.¹⁴

BRISTER OCH ÅTGÄRDER

Gravvårdar av kalksten

På Kils kyrkogård finns gravstenar och hällar av kalksten som alla, oavsett skick, är medtagna i inventeringen.

Gravvårdarna åldras och det är skillnad på olika stensorters motståndskraft. Kalkstenen är en sedimentär bergart med en porös sammansättning. Skikten har olika hårdhet så skadorna uppstår därför selektivt i svaga zoner med sprickor, skiktning och vittring. Den synliga skadan är oftast ett resultat av flera samverkande nedbrytningsfaktorer.

Kalkstenen är känslig i samband med att den blir fuktig under höst- och vintertid. När vatten som trängt in i stenen fryser spränger den sönder stenen. Andra skadeorsaker kan vara att utfällningar sker i form av salt som spränger sönder stenen. Vittring kan även ske kemiskt genom reaktion på grund av föroreningar i luft och regn.

De gravvårdar av kalksten som är kulturhistoriskt värdefulla bör så snart som möjligt få någon form av skydd, exempelvis i form av en huv av trä, plåt eller kopparplåt. Som ett nästa steg bör en konservator eller sakkunnig konsulteras för lämplig åtgärd. I ett antal fall behövs akuta insatser för att rädda gravvården. Tydliga exempel är de höga gravstenar över af Geijerstam på norra sidan av kyrkan. Gravvårdarna har stor kulturhistorisk betydelse, dels på grund av stensorten, dess utformning liksom det personhistoriska värdet.

¹³ https://sv.wikipedia.org/wiki/Christina_af_Geijerstam (2015-09-10)

¹⁴ Källa: Kerstin Möller, e-post, 2016-03-07.

Bilderna ovan visar på olika skador som flera av gravvårdar av kalksten kan ha. Vittring, skador efter frostsprängning, sprickor m.m.

Gravvårdar av järn/gjutjärn – industrihistoria

Konsten att gjuta i järn är sedan länge känd och på 1600-talet infördes gjutna gravhällar av järn där materialtillgång och ekonomiska förutsättningar fanns. Under 1800-talets andra hälft utvecklades gjutjärnstekniken samtidigt som priset på järn sjönk. Av gjutjärnet konstruerades allt från bärande konstruktioner som broar, byggnadselement, till mindre bruksföremål och inte minst gravvårdar. Gravvårdarna blev ett sätt för den välsituerade medelklassen i staden och den mer välbeställda landsortsbefolkningen att visa på sin betydelse även efter sin bortgång.

Att gjuta i form krävde både en formgivare, modellsnickare och gjutare vilket visar på hantverkets betydelse. Varje gravmonument hade dessutom sina egna specifika dekorelement och symboler samt inskription vilket gjorde den unik. I slutet på 1800-talet blev gjutjärnet omodernt då intresset för det naturliga ökade och det smidda järnet åter blev populärt. Staket, monument och urnor från denna begränsade period är därför ett viktigt arv; över stilhistorien, materialet samt över industrialismen. Oftast saknas uppgifter om formgivare, vilka modeller som producerades samt vilka gjuterier som fanns. Kyrkogårdarnas bevarade gravvårdar av gjutjärn utgör därför ett slags anonymt produkt- och företagsregister över modeller, formgivare och gjuterier.

Ideérna till modellerna kom från olika håll, i Dalsland och Göterborg¹⁵ var de gjutna gravmonumenten en försvenskning av franska och engelska förebilder. Gravvårdarnas utformning påverkades även av till Sverige inflyttade smeder, studieresor till andra länder samt av de kringflyttande gjutarna och smedernas återanvändande av modeller.

¹⁵ Herjulfsson, R. (2012) *Kulturhistorisk undersökning 2012, Gravanordningar av gjutjärn*. På uppdrag av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation.

Med tanke på spridningen av de inom industrin producerade föremålen ligger det nära att tänka sig att modellerna även var vanligt förekommande i Närke. På Kil kyrkogård utgörs de gjutna gravvårdarna huvudsakligen av staket.

Vård av gjutna gravvårdar

Gjutet järn är sprödare än det smidda och kan gå av eller skadas på annat sätt. Rost är dock den vanligaste skadan på gjutjärn. Där olika järndelar fogats samma, vid borrhål eller där järnet befinner sig vid eller i närheten av mark ökar risken för rost. Sättningskador är en annan orsak till skada, ofta i samband med tjällossning.

Obehandlat gjutjärn kan behållas ommålat men kräver då rostskyddsbehandling av något slag. Målat gjutjärn borstas rent från rost, grundmålas två gånger med blymönja samt slutstryks två gånger med linoljefärg.

Gamla lagningar utgör ett tidsdokument och bör inte röras/åtgärdas. Trasiga delar kan lödas alternativt svetsas samman, vilken metod som används är beroende av järnets kondition. Innan åtgärd konsulteras alltid sakkunnig alternativt en konservator. Gravvårdar med järnstaket är påverkade av rost samt har någon form av sättningskada. Skadorna befinner sig i olika stadier men samtliga gravvårdar behöver någon form av underhåll/åtgärd.

På Riksantikvarieämbetets (RAÄ) webbplats, www.raa.se, kan skriften ”Vård av gravstenar” laddas ned kostnadsfritt. Skriften berör både olika skador, förbyggande åtgärder, rengöring etc.

<http://samla.raa.se/xmlui/bitstream/handle/raa/504/9789172096721.pdf?sequence=5>

SLUTORD

Kopplingen till Bergsbruket märks här på Kils kyrkogård mer än på någon annan av Axbergs församlingars kyrkogårdar. Titlar såsom Bergsbrukssidkare, Bergsmansänkan, Bergssexmannen och Bergsmannen förekommer. Titeln Godsägare kan i vissa fall relateras till Bergsbruket då näringen övergått från järnhantering till skogs- och jordbruk såsom vid godset Klockhammar. Närkes Kils socken innefattas även av bördiga åkrar som också sätter avtryck på gravstenarnas titlar genom den dominerande titeln Hemmansägare. Titlar på kvinnosidan representeras av vaktmästarinnan, änkefru och lärarinnan.

Kyrkogården har en tydlig äldre kvartersindelning med de äldsta gravvårdarna invid kyrkan och längs gångarna. Få gjutna gravvårdar liksom kalkstensvårdar finns kvar, de äldsta bakom kyrkan. Dessa gravvårdar utgör en viktig historisk liksom hantverksmässig källa och bör månas om därefter. Utmärkande för Kils kyrkogård är även de många stenramar längs södra mittgången, liksom tidigare nämnda titlar men även de många gravvårdarna vilka släkterna har vänt på och återvänt.

I tredje kvarteret finns Hålahults sanatoriums stora gravvård. Det som inte framkommer utan risken finns att det glöms bort att flertalet av de människor som avled på sanatoriet inte begravdes i gravvården i kvarter tre utan nordväst om kyrkan i kvarter fem vilket borde lyftas fram. I kvarter tre finns även spår av linjegravar och gravvårdar med små stenramar.

Kyrkogården förändras efter tid då gravstenar tas bort och nya tillkommer. Att värna om homogena och kulturhistoriskt viktiga kvarter är möjligt genom exempelvis återanvändning av gravvårdar. En välarbetad äldre gravsten med tidlös dekor är inte bara vacker utan även ett historiskt avtryck.

I arbetet med hela kvarter och enskilda gravvårdar används med fördel Centrala Gravvårdskommitténs skrift; *Handbok för kulturhistorisk inventering, bevarande och återanvändning av gravanordningar* och om önskemål finns deltar gärna Örebro läns museum som rådgivare eller samtalspart vid ändringar eller frågor rörande enskilda gravstenar.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Bucht, E. m.fl. (1992) *Kyrkogårdens gröna kulturarv*
Alnarp: MOVIUM

Lundberg, E. m.fl. (1949) *Sveriges Kyrkor, Konsthistoriskt Inventarium, Närke, Band 1, häfte 2.*
Stockholm: Norstedt 1949

Herjulfsson, R. (2012) *Kulturhistorisk undersökning 2012, Gravanordningar av gjutjärn.*
På uppdrag av Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation

Kils hembygdsförenings skriftserie, 1-9, 2005 – 2012

ÖSA= Örebro stadsarkiv

ÖLM= Örebro Länsmuseum